

ІСТОРІЯ

УДК 930(438)»189/191»:94(477)»1635»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/80-1-1>

Ростислав БУРДЯК,

orcid.org/0009-0009-3049-5685

аспірант кафедри історії України та правознавства
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) *rostuslavburdyak@gmail.com*

ОБРАЗ КОЗАЦЬКОГО ПОВСТАННЯ 1635 Р. У ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ КІНЦЯ ХІХ – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

В статті аналізується образ козацького повстання 1635 р. під проводом Івана Сулими проти політики I Речі Посполитої в зображенні польських істориків кінця ХІХ – першої половини ХХ ст.. Воно посідало своє особливе місце у загальній історичній картині козацьких повстань та історії України в творах провідних польських істориків свого часу таких як А. Яблонівський, А. Левіцький, Т. Корзон, М. Бобжинський, В. Собескі, В. Конопчинський, М. Дубецькі та ін. Мета статті передбачає вивчення відображення історії козацького повстання 1635 р. у польській історичній науці й дане дослідження покликано заповнити білу пляму в сучасних українських історіографічних студіях, яка існує через відсутність такої спеціальної праці, й дозволяє краще пізнати образ польсько-українських конфліктів ХVІІ ст. у польській історичній науці та свідомості. Польські дослідники багато уваги прив'язували до встановлення причин та суспільно-політичних обставин, які призвели до нового загострення відносин на українських землях I Речі Посполитої у 1930-х рр. Вчені намагалися розглядати конфлікт 1635 р. на тлі спроб влади Речі Посполитої врегулювати становище козаків та погодити його із зовнішньополітичними обставинами цього часу. Багато уваги присвячувалось спробам зупинити практику козацьких походів на турецькі володіння та перетворити козаків у піддане землевласникам селянство. Окрему роль вони відводили факту спорудження на Дніпрі фортеці Кодак. Самі події збройного конфлікту, через їх короткотривалість та обмежений масштаб, зображувались істориками доволі лаконічно. Для багатьох вчених виступ І. Сулими та реакція на нього влади Речі Посполитої був свідченням невирішеності польсько-козацького конфлікту й щаблем до наступних, значно більших та кровопролитніших, війн на теренах України. Частиною історіографічного образу повстання 1635 р. був історичний міф фортеці Кодак на Дніпрі, що у ньому поставала як найдаліший оплот цивілізації серед азіатських варварських просторів.

Ключові слова: польська історіографія, історичний міф, козацьке повстання 1635 р., Іван Сулима, фортеця Кодак, Річ Посполита.

Rostyslav BURDYAK,

orcid.org/0009-0009-3049-5685

Postgraduate student at the Department of Ukraine's History and Law
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) *rostuslavburdyak@gmail.com*

IMAGE OF THE COSSACK INSURRECTION OF 1635 IN POLISH HISTORIOGRAPHY OF THE END OF THE 19TH – FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY

The article analyzes the image of the Cossack insurrection of 1635. led by Ivan Sulima against the policy of the First Commonwealth in the depiction of Polish historians of the end of the 19th – the first half of the 20th century. It occupied its special place in the general historical picture of the Cossack insurrections and the history of Ukraine in the works of the leading Polish historians of their time such as A.Yablonovski, A.Levitski, T.Korzon, M.Bobzhynski, W.Sobieski, W.Konopchinski, M. Dubecki et al. The purpose of the article is to study the reflection of the history of the Cossack insurrection of 1635. in Polish historical science, and this study is designed to fill the white spot in modern Ukrainian historiographical studies, which exists due to the lack of such special work, and allows to better understand the image of the Polish-Ukrainian conflicts of the 17th century. in Polish historical science and consciousness. Polish researchers paid a lot of attention to establishing the reasons and socio-political circumstances that led to a new aggravation of relations on the Ukrainian lands of the First Polish-Lithuanian Commonwealth in the 1930s. Scientists tried to consider the conflict of 1635. against the background of attempts by the authorities of the Polish-Lithuanian Commonwealth to regulate the situation of the Cossacks and reconcile it with the foreign policy circumstances of that time. Much attention was devoted

to attempts to stop the practice of Cossack raids on Turkish possessions and to turn the Cossacks into a peasantry subject to the landowners. They assigned a special role to the fact of the construction of the Kodak fortress on the Dnieper. The events of the armed conflict themselves, due to their short duration and limited scale, were depicted by historians quite succinctly. For many scientists, the performance of I. Sulima and the reaction of the authorities of the Polish-Lithuanian Commonwealth to it was evidence of the unresolved Polish-Cossack conflict and a stepping stone to the next, much larger and bloodier wars on the territory of Ukraine. Part of the historiographic image of the insurrection of 1635. there was a historical myth of the Kodak fortress on the Dnieper, which stood in it as the most distant stronghold of civilization among the Asian barbarian spaces.

Key words: Polish historiography, historical myth, Cossack insurrection of 1635, Ivan Sulima, Kodak fortress, Polish-Lithuanian Commonwealth.

Постановка проблеми. Козацькі війни в історії Речі Посполитої та України завжди були одними з найяскравіших сторінок спільного польсько-українського минулого, що залишили великий слід у історичній свідомості обох народів. Гострий конфлікт, який мав наслідком розростання ворожнечі між поляками та українцями й привів до глибокого політичного розколу між ними, постійно перебував у центрі зацікавлення істориків з обох країн. Саме тому козакознавчі студії, а зокрема й вивчення історії козацьких повстань, для польських дослідників часто були призмою, через яку здійснювалась проекція уявлення цілого польського народу на його відносини з українцями, й у зворотній бік – зображення подій польсько-козацької боротьби у працях істориків впливало на сприйняття широкими верствами українського народу. Такі впливи на історичні праці нерідко були сповнені різноманітних стереотипних уявлень, історичних міфів та упереджень, що часто тяжіли на польсько-українських відносинах уже в сучасності. Тому вивчення образів козацьких повстань у польській історіографії має вагоме значення для дослідження цілісності польського уявлення про українців у їх історичній свідомості, зрозуміння причин появи тих чи інших неоднозначних образів та задля подолання важких питань у сприйнятті відносин між обома народами як у минулому, так і в сьогоденні.

Одним із козацьких повстань, до вивчення яких вдавалися польські науковці, був збройний виступ запорожців на чолі з Іваном Сулимою у 1635 р. Дане повстання через його більш обмежений, у порівнянні із попередніми виступами Тараса Трясила чи наступними – Павлюка та Острянина, масштаб, не рідко залишалось в тіні досліджень цих конфліктів, що приваблювали дослідників своїм розмахом та багатьма битвами. Однак воно все ж посідало своє особливе місце у загальній історичній картині козацьких повстань, яку зображали польські історики й навіть сформувало свій історичний міф про степову твердиню Кодак, що нібито була найдальшим східним форпостом цивілізації серед диких степових просторів. Його події

у своїх творах висвітлювали такі провідні польські історики кінця XIX – першої половини XX ст. як А. Яблоновський, А. Левіцький, Т. Корзон, М. Бобжинський, В. Собескі, В. Конопчинський та інші, а М. Дубецькі взагалі написав історію Кодакського замку. Таким чином **мета статті** передбачає вивчення відображення історії козацького повстання 1635 р. у польській історичній науці й дане дослідження покликано заповнити білу пляму в сучасних українських історіографічних студіях, яка існує через відсутність такої спеціальної праці, й дозволяє краще пізнати образ польсько-українських конфліктів XVII ст. у польській історичній науці та свідомості.

Аналіз останніх досліджень. Вивченням образів історії українського козацтва, а також і повстань кінця XVI – першої половини XVII ст. у польській історіографії другої половини XIX ст. та до початку II Світової війни займалися ряд українських вчених. Так окрему монографію даній тематиці присвятила О. Руда (Руда, 2008), а ряд статей їй присвятив Т. Гриневич (Гриневич, 2012). У даних публікаціях дослідники подавали загальний образ усіх козацьких повстань із їх причинами та наслідками й висвітлювали відображення окремих їх епізодів у працях ряду польських істориків. Однак спеціального дослідження образу саме козацького виступу 1635 р. у дослідженнях вчених, що працювали з кінця XIX й до 1939 р. на сьогодні в українській історичній науці не існує.

Виклад основного матеріалу. Важливим для польських науковців було вивчення суспільно-політичного тла на українських землях та міжнародній арені в 1630-х рр., що стало основою для загострення конфлікту між козацтвом та владою Речі Посполитої. Вчені намагались прослідкувати розвиток подій від повстання Тараса Трясила 1630 р. через видання королем Владиславом IV «Статтей для заспокоєння руського народу» у 1632 р. й до виступу Сулими в 1635 р. Так зокрема А. Яблоновський розглядав період 1630-х рр., як час кристалізації серед козацтва громадянської свідомості. Вчений зазначав, що у середовищі поміркованих осілих реєстрових козаків оформилось

бачення «потреби здобуття важливого призна-
ння собі політичних прав шляхти» (Jabłonowski,
1921: 215). Виразом цього, як вказував історик,
був виступ під час безкоролів'я 1632 р. козаць-
кого «старшого» Петражицького-Кулаги, з вимо-
гою допустити козаків до участі у виборах короля.
У цей же час у своїх петиціях до влади запорожці
вимагали гарантій прав для православної церкви.
Однак цьому рухові, як вказував історик, проти-
стояв радикальний нурт «бунтівного козацтва»,
яке бажало лише можливості вести криваві гра-
біжницькі набіги. Петражицький став жертвою
цієї войовничої стихії й після його вбивства
запорожці знову розпочали напади на турецькі
володіння. Щоб зупинити ці свавільні військові
походи, як наголошував вчений, влада Речі Поспо-
литої вирішила спорудити на порогах Дніпра
Кодакський замок, який і став головною ціллю
козаків І. Сулими.

А. Левіцький розглядав виступ Сулими у кон-
тексті спроб влади Речі Посполитої зупинити
козацькі морські походи на землі Османської
імперії. Це він пов'язував із виконанням Річчю
Посполитою умов польсько-турецького мирного
договору. Саме для цього владою і було збудовано
фортецю Кодак на дніпровських порогах. Втім її
появу дослідник розглядав скоріше приводом до
виступу, причинами ж його він бачив перепле-
тіння суспільно-економічних чинників (спроб
магнатів закріпити український простолуд) та
релігійної боротьби довкола прав православної
церкви (Lewicki, 1884: 329).

Т. Корзон вважав, що хороші стосунки між
козацтвом та владою Речі Посполитої після
повстання 1630 р. були налагоджені лише в 1633 р.
Саме тоді, у часи московсько-польської війни, на
заклик влади під Смоленськ прибуло 30–40 тис.
козаків. У ході цих військових дій вони відзначи-
лись великою мужністю та багатьма видатними
вчинками. У цей же час запорожці перебували і у
війську гетьмана С. Конецпольського, що розта-
шовувався під Кам'янцем й діяло проти турецько-
татарських сил Абази-паші. Участь у цих війнах
дозволила забезпечити фінансуванню значну
частину козаків, що задовольняло їх потреби.
З іншого боку Військо Запорізьке ефективно
використовувалось на службі Речі Посполитій
(Korzon, 1923: 314–315).

У ширшому контексті польсько-турецьких сто-
сунків розглядав козацьке питання в першій поло-
вині 1630-х рр. М. Дубецкий. Дослідник бачив дії
козацтва, як щодо Османської імперії, так і у сто-
сунку до Речі Посполитої виключно руйнівними.
Козацькі походи на турецькі володіння, на його

думку, лише провокували напади османів й татар
й наголошував на справедливості скарг Порти
до королівського двору у Варшаві на такі вчинки
запорожців. Зокрема вчений висвітлив історію
візиту в 1634 р. султанського посла Сахін-аги до
Владислава IV та Абази-паші, що, командуючи
висланими проти Польщі турецькими військами,
намагався відвернути можливість нової війни.
При цьому турецький сановник перебував у тіс-
ному контакті із коронним гетьманом С. Конец-
польським, що й допровадило до укладення мир-
ного договору між обома державами. При цьому
гетьман особисто зобов'язався «остаточно підко-
рити козацьку сваволню» й сам вважав, що козацьке
питання треба врегулювати жорсткими методами.
Під час нарад із королем С. Конецпольський зміг
домогтися рішення монарха щодо спорудження
фортеці на берегах Дніпра, що було його дав-
ньою мрією. Ціллю її існування мало стати роз-
рив контактів реєстрових козаків із Запоріжжям
(Dubiecki, 1900: 55).

Остаточною реалізацією планів упокорення
козаків, як вказував М. Дубецкий, зайнявся січне-
вий сейм 1635 р. Він випрацював ординацію, яку
історик оцінював, як справді сувору. При цьому
він наводив цитати із означеннями, які надавав
козакам Конецпольський, постійно називаючи їх
селянами («хлопством»). Тут вчений не оминув
зазначити, що «ці селяни були у значній частині
також шляхтою, хоча уже зубожілою та такою
що зійшла до рівня селян, здичавіла на Низу, під
час постійних боїв із невірними, що це їх гербові
стриї, які побраталися із селянином, що тривалими
для вітчизни посвятами доросли до окропленого
власною кров'ю лицарства» (Dubiecki, 1900: 55).
Серед пунктів сеймової постанови історик назив-
вав: скорочення реєстру до 7 тис., заборону шляхті,
під загрозою кари вигнання, приймати участь у
козацьких походах, а також спорудження фортеці
біля Кодакського порогу. Науковець стверджував,
що призначенням на будівництво суми в 100 тис.
злотих було спробою «зіпсутих успіхом, повних
гордині й легковажного ставлення до козацьких
вимог» магнатів «відносно незначною пожертвою
купити собі спокій на Низу» (Dubiecki, 1900: 56).
В особистих зацікавленнях Конецпольського вче-
ний бачив причину швидкої реалізації задуму по
спорудженню замку.

М. Бобжинський розглядав повстанські рухи на
українських землях 1630-х рр. у контексті невда-
лих спроб Владислава IV врегулювати міжконфе-
сійний конфлікт у Речі Посполитій між православ-
ними та католиками. Історик зазначав, що після
повернення частини церков від уніатів до право-

славних та із відновленням офіційного статусу Київської митрополії та ряду єпархій, у короля з'явився проект тіснішого включення православ'я у структури Речі Посполитої та послаблення його зав'язків із іноземною православною ієрархією. Так він планував допровадити до розриву Київської митрополії із Константинопольським патріархатом, виокремлення її в окрему патріархію в межах Речі Посполитої й об'єднати його із уніатською церквою. Однак під тиском папи Урбана VIII змушений був відмовитись від такого проекту, «залишивши уніатську та східну церкви у становищі воюючих сторін». Це у свою чергу, як вважав вчений, посилювало вибухову ситуацію, що «відіграла найгіршу роль у соціальному русі, що проростав на південно-східному прикордонні Речі Посполитої» (Bobrzyński, 1927: 167).

Іншу причину нових масштабних збройних виступів в Україні М. Бобжинський бачив у парадоксальній на першій погляд залежності зростання суспільно-політичного конфлікту із «безумовною любов'ю до миру», яку сповідувала шляхта. Вчений вказував, що аристократія Речі Посполитої за будь яку ціну, навіть за кошт справжніх інтересів держави, намагалась зберегти мир, щоб присвятити усі сили приватному збагаченню, яке найкраще їм вдавалось на українських землях. Шляхта боялася війни, яка могла перешкодити господарському освоєнню України, накладала на неї обов'язки та витрати. Саме тому на сеймі 1635 р. вона добилася рішення про «упокорення козаків, підпорядкування їх владі старост, збудування фортеці Кодак та було наказано гетьману Конецпольському розташуватись із військами на Україні, готовими придушити будь-який опір» (Bobrzyński, 1927: 167). Таким чином шляхта ставала на шлях не лише призупинення військових експедицій козаків, що загрожували новою війною з турками та татарами, але й старалася отримати їх як робочу силу у власних маєтках.

Т. Корзон вказував, що безпосередньою причиною козацького виступу 1635 р., який знову підірвав співпрацю між козаками та Річчю Посполитою, налагоджену під час війн попередніх років з Московією, Швецією та Туреччиною, було бажання влади вберегти корисні мирні договори укладені в 1634 р. Вчений цитував постанову сейму січня-березня 1635 р., яка оголошувала, що Річ Посполита бажає усьому світу засвідчити своє уміння дотримуватися договорів і тому візьметься погамувати морські походи Війська Запорізького. З цією метою реєстр був встановлений лише на 7 тис. козаків і запроваджено смертну кару для кожного «бунтівника або автора Чорної Ради». Старостам україн-

ських воєводств наказувалось не дозволяти козакам готувати деревину на спорудження човнів, накопичувати запаси їжі та озброєння. Також до сеймових рішень, спрямованих на впокорення Запоріжжя, належало виділення суми 100 тис. злотих на будівництво замку на берегах Дніпра (Korzon, 1923: 315). Таким чином, після спорудження фортеці Кодак, було перервано зв'язок Запоріжжя із «городовою Україною» й Січ була позбавлена постачання харчів та боеприпасів.

Як супротивник краківської історичної школи (а також співтворець т.зв. «нової краківської історичної школи») та прихильник політичного руху націонал-демократів В. Собеський зосереджував свою увагу на західному векторі розвитку Речі Посполитої й саме його вважав найбільш важливий для цивілізаційного поступу Польщі, тому доволі мало звертався до проблем східної політики та життя на українських землях. Вчений не згадував у своїх дослідженнях про більшість козацьких повстань, але таки вмістив у свою «Історію Польщі до 1696 року» короткий опис повстання Івана Сулими. Ці події історик вписав у контекст планів короля Владислава IV щодо великої війни проти Османської імперії, походу на Балкани та визволення південнослов'янських народів. Він вказував, що реалізація такого задуму була неможлива без допомоги козаків. Тому державі треба було здобути їх прихильність, що «було справою не легкою, адже за довгі роки миру на Україні вони зросли та розмножились – був острах, що їх стихійна, перетікаюча через край та буйна сила, не кинеться на південь, але скерується на панів» (Sobieski, 1938: 131). Таким чином В. Собеський бачив у нападі козаків на фортецю Кодак у 1635 р. їх помсту за обмеження та спробу знищити твердиню, яка стояла їм на перешкоді.

Інший представник нового покоління краківських істориків В. Конопчинський вказував, що після повстання Трясила серед козацтва сформувалися два «суперечливі напрямки чи по-інакшому відтінки». Перший із них представляла заможна та освічена старшина, що схилилася до союзу із Польщею. Вчений відзначив, що їй бракувало лише формального надання владою шляхетства, щоб поєднатись за принципом «вільні з вільними», як це вдало було проведено у випадку унії XIV – XV ст. Польщі із Литвою та польської шляхти із литовським боярством. Втім влада не вдалась до такого кроку й зневажливими відповідями на такі звернення козацтва ледь не призвела до нового повстання. Лише поширення чуток про можливий напад татар призупинило виступ, а наступне використання козаків у московській війні, дало

вихід їх бойовничій енергії. Іншу групу козацтва складала козацька черні, що схилилася до Москви й була податлива на усілякі заклики до боротьби за захист православної віри. Укладення нового миру із Туреччиною, як вказував історик, знову загострило становище в Україні, адже згідно із ним сейм на початку 1635 р. видав ряд постанов, що мали на меті зупинити «козацьку сваволу». Зокрема козакам погрожували, у випадку порушення ними миру із Туреччиною, відібрати усі привілеї, старостам наказали запобігати накопиченню козаками боєприпасів та спорудженню чайок, містам – запобігати втечам їх мешканцям на Січ, а шляхту, яка б приймала участь у козацьких походах, вирішили вважати зрадниками. Також було вирішено зменшити реєстр до 7 тис., з яких тисячу вибирати мала сама влада. Додатково було видано наказ розпочати будівництво фортеці на Кодакському порозі (Konopczyński, 1936: 312).

А. Шельонговський вказував, що політика магнатів та заможної шляхти на українських землях була вкрай ворожа до можливості формування прошарку вільного селянства, а тим більше «селянської шляхти», як вчений називав козацтво, що вимагало надання їм шляхетських прав. Аристократи, на його думку, бажали мати у своєму підданстві звичайних селян, таких самих, як у інших частинах Речі Посполитої. Таким чином влада взялася за придушення такого козацького соціального руху. Першим заходом на цьому шляху бачилось недопущення морських походів козаків, що призводили до розпалювання конфлікту із Туреччиною. Тому, після укладення мирного договору із султаном Мурадом IV, на дніпровських порогах було збудовано фортецю Кодак (Szelaḡowski, 1936: 50).

Представник нового покоління польських істориків, які оцінювали минуле із перспектив федералістичних концепцій політичного табору маршала Ю. Пілсудського, Л. Васілевський розглядав комплекс соціально-політичних факторів розвитку українського населення 1620–30-х років. Вчений вважав, що на початок 1630-х років у середовищі реєстрових козаків сформувалася ідея здобуття політичних прав, якими володіла шляхта Речі Посполитої. Це проявилось після смерті короля Сигізмунда III в 1632 р. коли реєстровці виступили із вимогами участі у виборах короля. Також вони висували і інші вимоги щодо питань, які турбували увесь український народ, а саме затвердження прав православних церковних ієрархів. Таким чином, як характеризував такі дії козаків історик, «козаки з'єднували у єдине свої станові вимоги із ширшими політичними потребами» (Wasilewski, 1934: 15). Однак, як вважав

науковець, центральній владі не дозволили вдало врегулювати ці відносини із козацтвом магнати, які чинили послідовний опір розширенню козацьких прав, а також зайнятість зовнішньополітичними загрозами та іншими внутрішніми проблемами країни. Це у свою чергу призводило до все нових козацьких збройних виступів, які дедалі більше впливали й на реєстровців.

У баченні Ф. Равіти-Гавронського причиною виступу 1635 р. було існування величезної кількості випищиків, що не попали у козацький реєстр й були «на все готові, виховані у сваволі та грабунках» (Rawita-Gawroński, 1923: 74). Саме для того, щоб перервати зв'язок цих мас воїнів із Запоріжжям й не допустити їх наплив на Січ і було споруджено фортецю Кодак. Втім вона «виявилася дуже незручною для козаків» й вони, на чолі із Сулимою, незабаром після її появи зруйнували замок й знищили увесь його гарнізон.

В. Смоленський бачив причини конфлікту 1635 р. у виконанні Річчю Посполитою умов польсько-турецького мирного договору 1634 р. Згідно нього королівська влада мала зупинити козацькі походи на землі Османської імперії і для цього гетьман С. Конєцпольський збудував на берегах Дніпра фортецю Кодак. Втім запорожці на чолі із І. Сулимою відразу здійснили нічний штурм твердині, її гарнізон перебили, а усе озброєння та реманент забрали. У відповідь на це коронний гетьман поквапився на Наддніпрянщину й «пострахом змусив козаків видати Сулиму», котрого після цього було страчено (Smoleński, 1921: 200).

В. Томкевич намагався показати козацьке питання у першій половині – середині 1630-х рр. у контексті врегулювання становища православної церкви у Речі Посполитій. Історик вважав, що визнання королем Владиславом IV нової православної церковної ієрархії та розподіл храмів між православними та уніатами «дало хороші результати, адже східне духовенство зайнялося тепер справами церкви й протягом довшого часу перестало підтримувати козаків» (Tomkiewicz, 1939: 42). Таким чином, на його думку, було розірвано вибуховий союз козацтва та духовенства, який розпалював релігійну війну серед усього українського суспільства. Козаків, яких вдалось заспокоїти через виконання найбільш дражливих для них проблем, влада змогла завербувати на війну проти Московії. Втім, зайняти таким чином бойовничих запорожців вдалось лише тимчасово й після укладення московсько-польського договору вони знову взяли за практику морських походів проти Османської імперії. Тоді сейм, як стверджував науковець, спробував погамувати

козаків через скорочення реєстру до 7 тис. й будівництво фортеці Кодак на Дніпрі.

Не випадково чи не найбільш докладний образ походу козаків на чолі із І. Сулимою на фортецю Кодак подав М. Дубецький у своїй історії цієї прикордонної твердині. Вчений навів дані про події, що могли бути приводом для нападу запорожців на замок. Він розповідав про вторгнення польських вояків із кодакського гарнізону, на чолі із королівським комісаром Пжиялговським, на Самарський православний монастир, які таким чином здійснювали, за припущенням історика, якісь заходи за рішенням суду і вирішили «обшукати» святиню. Монахи чинили цьому опір, але все ж були розбиті, а їх монастир розграбований. Однак на зворотному шляху на загін Пжиялговського вдарили козаки, розгромили його, а самого королівського комісара повісили. При цьому М. Дубецький порівнював Пжиялговського із іншим відомим призвідником кривавих подій – Д. Чаплинським – й називав його винуватцем наступної розправи із гарнізоном Кодака. Не забув він згадати і про несправедливі звинувачення у падінні фортеці, що побутували у польських історичних працях, в бік коменданта замку француза Маріана (Dubiecki, 1900: 75–76).

Після таких дій гарнізону Кодака, як вказував М. Дубецький, проти фортеці виступив загін козаків на чолі із І. Сулимою. Козацького очільника вчений називав «широко прославленого своїми переможними походами на море, де в одному із щасливих зіткнень здобув значний добуток – аж триста турків з їх кораблем, яких послав в подарунок папі Павлові V, за що отримав ікону із благословенням Святого Отця» (Dubiecki, 1900: 77). Для нього він не шкодував хвалебних епітетів, називаючи «лицарським запорожцем», знаного не лише при дворі султана, але й славного у Ватикані. Також і цього разу він повертався із Чорного моря й «із подивом дізнався, що весною збудована на порогах твердиня, стоїть перепорою для усіх козацьких походів на море без відома та дозволу Речі Посполитої». Історик наголошував, що фортеця, яку будували кілька місяців, не протрималась й кількох годин, а її штурм тривав від опівночі й до перших світанкових променів. При цьому більшість гарнізону було вирізано, а коменданта Маріана схоплено, роздягнуто й зроблено із нього мішень для лучників. Однак здобуття замку, як зазначав науковець, припало на час, коли Польща уклала мирний договір із Швецією й із Прибалтики в Україну повернулося військо на чолі із гетьманом С. Конєцпольським. «Через це козаки, – як вказував М. Дубецький. – побоюючись більш значної помсти за вересневу подію,

видали Сулиму, котрий головою заплатив за свій зухвалий вчинок» (Dubiecki, 1900: 78). Однак, за спостереженнями дослідника, попри ці події гетьман С. Конєцпольський не змінив своєї жорсткої політичної лінії щодо козацтва й взявся більш докладно відновлювати фортецю Кодак. Підсумовуючи долю замку, історик, що все ж вважав її bastіоном західної цивілізації та католицької віри на її найдаальших східних рубежах, навів яскраву легенду, що нібито на слова Конєцпольського про неприступність твердині присутній там ще лише звичайний козак Б. Хмельницький відповів латинським афоризмом: «що людська рука збудувала, вона теж може зруйнувати».

У короткій згадці про виступ І. Сулими А. Яблоновський намагався показати різноманітні протиріччя суспільно-політичного становища що панували в українському соціумі, а зокрема у середовищі козацтва. Вчений стверджував, що у середині 1630-х рр. існували два угруповання козаків – конструктивне, вірне Речі Посполитій, що спиралось на реєстровців, та бунтівне, закохане у грабунки та кровопролиття, що мало своїм центром Запорізьку Січ. Так І. Сулиму історик бачив очільником «непослушних» козаків, які постійно займалися набігами на турецькі володіння. Він, на чолі подібних собі січовиків, зруйнував фортецю Кодак, що стояла на перешкоді таким його діям. У цей же час, як наголошував вчений, реєстрові козаки зберігали спокій і участі у цих подіях не приймали (Jabłonowski, 1921: 215).

Дещо багатший на подробиці образ подій висвітлив В. Конопчинський. Вчений розповідав, що владі Речі Посполитій не вдалось реалізувати план будівництва фортеці Кодак, адже ще до завершення робіт та встановлення там гармат, на замок напали козаки й винищили його гарнізон із 200 чол.. Ватажка запорожців І. Сулиму дослідник називав відомим очільником походів на Чорне море. Також він зазначав, що цей напад здійснили не реєстрові козаки, натомість реєстровці зберігали повну вірність Речі Посполитій. Саме останні, після повернення гетьмана С. Конєцпольського із війни в Прибалтиці, «придушили винних, а їх ватажків видали уряду» (Konopczyński, 1936: 312). Науковець не оминув згадати, що попри заступництво короля Владислава IV, Сулиму таки було страчено. Після цих подій Кодак було до 1639 р. відбудовано, а його гарнізон укомплектовано із найкращих воїнів. У підсумку В. Конопчинський зазначав: «замок стеріг не лише мирні стосунки з Туреччиною, але і обороняв польську цивілізаційну працю від нападів татар та козацьких вибухів» (Konopczyński, 1936: 312).

У певній мірі змішаний образ історичних подій пов'язаних із козацькими повстаннями 1630-х років подав А. Шельонговський. Вчений вважав, що напад козаків на фортецю Кодак викликав реакцію влади, яка вирішила жорстко обмежити уже усе козацтво. Однак при цьому він зауважує, що влада «тепер не задовільнялася стра- тами очільників руху». Таким чином наслідком знищення Кодацького замку він називав запро- вадження «гострої сеймової конституції 1638 р.» (Szlagowski, 1936: 50).

В. Томкевич лише побіжно торкнувся у своїх дослідженнях подій козацького виступу 1635 р. на чолі із І. Сулимою. Вчений вказував, що козацтво бачило усі останні дії влади Речі Посполитої, а саме скорочення реєстру та будівництво фортеці на Дніпрі, яка мала не пропускати човнів у низ по ріці, як кривду. Саме тому вони знищили ще не добудований Кодацький замок, вирізали його гарнізон та розпочали напади на турецькі володіння. Історик не згадував про дії коронних військ спрямованих на придушення цього виступу та покарання винних у знищенні Кодаку. Натомість він вказував, що лише через нові погрози із боку Туреччини відповісти на козацькі набіги

війною, влада «спробувала погамувати сваволлю», що і викликало повстання 1637 р. (Tomkiewicz, 1939: 42).

Висновки. Козацьке повстання 1635 р. під проводом Івана Сулими посідає чільне місце у загальному образі козацьких повстань кінця XVI – першої половини XVII ст., що оформився у польській історичній науці у XIX та першій третині XX ст. Дослідники багато уваги прив'язували до встановлення причин та суспільно-політичних обставин, які призвели до нового загострення на українських землях І Речі Посполитої. Вчені намагалися розглядати конфлікт 1635 р. на тлі спроб влади Речі Посполитої врегулювати становище козаків та погодити його із зовнішньополітичними обставинами цього часу. Окрему роль вони відводили факту спорудження на Дніпрі фортеці Кодак. Самі події збройного конфлікту, через їх короткотривалість та обмежений масштаб, зображались істориками доволі лаконічно. Для багатьох вчених виступ І. Сулими та реакція на нього влади Речі Посполитої був свідченням невирішеності польсько-козацького конфлікту й щаблем до наступних, значно більших та кровопролитніших, війн на теренах України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гриневич, Т. Українське козацтво в дискусіях польських істориків міжвоєнного періоду. *Хроніка 2000. вип. 3 (93). Україна-Польща: діалог у продовж тисячоліть*. Київ: Фонд сприяння розвитку мистецтв, 2012. С. 315–328.
2. Руда, О. *Українське козацтво в інтерпретації польських істориків кінця XIX – першої третини XX століття*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. 418 с.
3. Bobrzyński, M. *Dzieje Polski w zarysie*. Т. 2. Warszawa; Kraków; Lublin; Łódź; Paryż; Poznań; Wilno; Zakopane: Nakład Gebethnera i Wolffa, 1927. 332 s.
4. Dubiecki, M. *Kudak. Twierdza kresowa i jaj okolice*. Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa, 1900. 90 s.
5. Jabłonowski, A. *Historia Rusi południowej do upadku Rzeczypospolitej Polskiej*. Kraków: Akademia Umiejętności, 1921. 366 s.
6. Konopczyński, W. *Dzieje Polski Nowożytnej*. Т. I. Warszawa; Kraków; Łódź; Poznań; Wilno; Zakopane: Skład Główny u Gebethnera i Wolffa, 1936. 438 s.
7. Korzon, T. *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce*. Т. 2. *Epoka przedrozbiorowa*. Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1912. 522 s.
8. Lewicki, A. *Zarys Historji Polski*. Warszawa; Kraków; Lublin: Nakładem Gebethnera i spółki, 1884. 324 s.
9. Мадзік, М. Козацькі війни в польській історіографії прелому XIX і XX в. *Козацькі війни XVII століття в історичній свідомості польського та українського народів*. Львів; Люблін: 1996, s. 213–224.
10. Piątkowski, L. *Wojny polsko-kozackie XVII w. w historiografii polskiej okresu międzywojennego (1918–1939). Козацькі війни XVII століття в історичній свідомості польського та українського народів*. Львів; Люблін, 1996. s. 225–245.
11. Rawita-Gawroński, F. *Kozaczyna ukrainna w Rzeczypospolitej Polskiej do końca XVIII w.* Warszawa, 1923. 238 s.
12. Sobieski W. *Dzieje Polski. Т. I. Do roku 1696*. Warszawa: Wydawnictwo Zorza, 1938. 262 s.
13. Smoleński, W. *Dzieje narodu polskiego*. Warszawa; Kraków; Lublin; Łódź: Nakładem Gebethnera i Wolffa, 1921. 604 s.
14. Szlagowski A. *Historja Powszechna*. Warszawa: M.Arct, 1936. 1116 s.
15. Szujski, J. *Historji Polskiej treściwie opowiedzianej ksiąg dwanaście*. Warszawa: Księgarnia Gebethnera i Wolffa, 1889. 440.
16. Tomkiewicz W. *Jeremi Wiśniowiecki (1612–1651)*. Warszawa: Nakładem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, 1933. 406 s.
17. Tomkiewicz, W. *Kozaczyna ukrainna*. Lwów: Państwowe Wadawnictwo Książek Szkolnych, 1939. 98 s.
18. Wasilewski L. *Kwestja ukraińska jako zagadnienie międzynarodowe*. Warszawa: Prace Ukraińskiego Instytutu Naukowego, 1934. 146 s.

REFERENCES

1. Hrynevych, T. (2012). Ukrayinske kozatstvo v dyskusiyakh polskykh istorykiv mizhvoyennoho periodu. [Ukrainian Cossacks in the discussions of Polish historians of the interwar period]. *Khronika 2000. Issue 3 (93). Ukrayina-Polshcha: dialoh u prodovzh tysyacholit.* Kyiv: Fond spryannya rozvytku mystetstv. P. 315–328. [in Ukrainian].
2. Ruda, O. (2008). *Ukrayinske kozatstvo v interpretatsiyi polskykh istorykiv kintsya XIX – pershoyi tretyny XX stolittya [Ukrainian Cossacks in the interpretation of Polish historians of the late nineteenth – first third of the twentieth century]*. Lviv: Instytut ukrayinoznavstva im. I. Krypyakevycha NAN Ukrayiny 418 p. [in Ukrainian].
3. Bobrzyński, M. (1927). *Dzieje Polski w zarysie. [History of Poland in outline]*. Vol.2. Warszawa; Kraków; Lublin; Łódź; Paryż; Poznań; Wilno; Zakopane: Nakład Gebethnera i Wolffa. 332 p. [in Polish].
4. Dubiecki, M. (1900). *Kudak. Twierdza kresowa i jaj okolice.* Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa. 90 p. [in Polish].
5. Jabłonowski, A. *Historia Rusi południowej do upadku Rzeczypospolitej Polskiej. [The history of southern Ruthenia until the fall of the Republic of Poland]*. Kraków: Akademia Umiejętności, 1921. 366 p. [in Polish].
6. Konopczyński, W. (1936). *Dzieje Polski Nowożytnej. [The History of Modern Poland]*. Vol. I. Warszawa; Kraków; Łódź; Poznań; Wilno; Zakopane: Skład Główny u Gebethnera i Wolffa. 438 p. [in Polish].
7. Korzon, T. (1912). *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce. Epoka przedrozbiorowa. [History of wars and military in Poland. Pre-Partition Era]*. Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności. 522 p. [in Polish].
8. Lewicki, A. (1923). *Zarys Historji Polski. [Outline of Polish History]*. Warszawa; Kraków; Lublin: Nakładem Gebethnera i Wolffa. 324 p. [in Polish].
9. Mądzik, M. (1996). Kozackie wojny w polskiej historiografii przełomu XIX i XX w. *Kozacki wjny XVII stolittya v istorychniy svidomosti polskoho ta ukrayinskoho narodiv. [The Cossack Wars of the 17th century in the historical consciousness of the Polish and Ukrainian peoples]*. Lviv; Lublin. 213–224. [in Polish].
10. Piątkowski, L. (1996). Wojny polsko-kozackie XVII w. w historiografii polskiej okresu międzywojennego (1918–1939). *Kozacki wjny XVII stolittya v istorychniy svidomosti polskoho ta ukrayinskoho narodiv. [The Cossack Wars of the 17th century in the historical consciousness of the Polish and Ukrainian peoples]*. Lviv; Lublin. 225–245. [in Polish].
11. Rawita-Gawroński, F. (1923). *Kozaczyzna ukrainna w Rzeczypospolitej Polskiej do końca XVIII w. [Ukrainian Cossacks in the Republic of Poland until the end of the 18th century]*. Warszawa. 238 p. [in Polish].
12. Sobieski, W. (1938). *Dzieje Polski. T. 1. Do roku 1696. [History of Poland. Vol. 1. To the year 1696]*. Warszawa: Wydawnictwo Zorza. 262 p. [in Polish].
13. Smoleński, W. (1921). *Dzieje narodu polskiego. [The history of the Polish nation]*. Warszawa; Kraków; Lublin; Łódź: Nakładem Gebethnera i Wolffa. 604 p. [in Polish].
14. Szelągowski, A. (1936). *Historja Powszechna. [Universal History]*. Warszawa: M.Arct. 1116 p. [in Polish].
15. Szujski, J. (1889). *Historyi Polskiej treściwie opowiedzianej ksiąg dwanaście. [The history of Poland concisely told in twelve books]*. Warszawa: Księgarnia Gebethnera i Wolffa 440 p. [in Polish].
16. Tomkiewicz, W. (1933). *Jeremi Wiśniowiecki (1612–1651). [Jeremi Wiśniowiecki (1612–1651)]*. Warszawa: Nakładem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. 406 p. [in Polish].
17. Tomkiewicz, W. (1939). *Kozaczyzna ukrainna. [Ukrainian Cossacks]*. Lwów: Państwowe Wadawnictwo Książek Szkolnych. 98 p. [in Polish].
18. Wasilewski, L. (1934). *Kwestja ukraińska jako zagadnienie międzynarodowe. [The Ukrainian question as an international issue]*. Warszawa: Prace Ukraińskiego Instytutu Naukowego. 146 p. [in Polish].